

Pratarmė

Knygoje publikuojami autorių kolektyvo parengti mokslo straipsniai ir studijos, kuriuose analizuojamos temos įvairiais žiūros aspektais reflektuoja Lietuvos muzikinės kultūros paveldo ir kultūrinio bei tautinio tapatumo problematiką. Tiriamų temų laukas, apimantis XVI–XIX amžius, savaime suponuoja kintančio valstybės ir tautos santykio vaizdą¹.

Ankstyvųjų amžių muzikinis gyvenimas Lietuvoje dar nepakankamai ištirtas, ir per menkai Lietuvos bei užsienio visuomenė supažindinama su praėjusiųjų amžių (iki XX a.) Lietuvos muzikos kultūra. Šiems klausimams dabar skirtos pavienės ir tam tikrą siaurą sritį analizuojančios monografijos ir studijos (dalykinė literatūra aptariama atskiroms temoms skirtuose šios knygos straipsniuose). Šios straipsnių rinktinės atsiradimo paskata ir buvo siekis naujomis įžvalgomis papildyti mažai žinomų ir mokslo literatūroje menkai aptartų muzikos kultūros sričių istorinius tyrimus. Neatsitiktinai autorių tyrinėtos tos aktuališios įvardyto laikotarpio temos ir muzikinės kultūros reiškiniai, kurių (atskirais atvejais) ne tik empirinio pobūdžio analizės, bet juolab mokslinio vertinimo stokojama.

Skelbiamą medžiagą vienijantis fonas, daugiakultūriškumo aspektas, implikavo metodologinės atsparos ir jungiamosios tyrimų ašies paskirtį. Knygoje atidengiama naujų Lietuvos muzikos istorijos puslapių, kuriuose rašoma apie kai kurių tautinių ir etnokonfesinių bendruomenių (lietuvių, lenkų, žydų, rusų (Lietuvos sentikių), vokiečių) religinę bei pasaulietinę muzikinę veiklą, Mažosios ir Didžiosios Lietuvos muzikinės kultūros savitumus. Analizuojami muzikos ir religijos bei muzikos ir visuomeninių kultūrinių sąjūdžių sąveikoje užgimę muzikinio gyvenimo reiškiniai.

Rengiant knygą tikėtasi, kad joje skelbiami faktai, į lituanistinę poziciją atsiremiančios autorių mintys, apmąstymai ir išvados naujaip atvers kultūrų įvairovės nuspaldintą Mažosios ir Didžiosios Lietuvos muzikinės kultūros praeities vaizdą, užpildys kai kurias istoriografijoje ir muzikologijos tyrimų srityje esančias spragas, susijusias su senųjų amžių muzikinio gyvenimo raidos analize. Nepakankamas ligšiolinis atskirų temų ištirtumas ap sunkina ir stabdo fundamentinių integralių, kompleksinių įvairiatautės Lietuvos muzikinės kultūros (ir apskritai kultūros) istorijos tyrimų atsiradimą. Galimybėi integruotai tirti daugiakultūrės Lietuvos kultūros paveldą trūksta atskirų visumos dedamųjų ištyrimo – būtent tokia buvo šios kolektyvinės knygos užduotis. Tikimasi, kad čia skelbiami straipsniai prisidės prie šio proceso spartėjimo bei tarpdalykinių tyrimų, vis kitokiais aspektais ir naujesniu žinojimu papildančių tiek Lietuvos valstybingumo istorijos, tiek kultūros raidos

¹ Šioje knygoje skelbiami straipsniai parengti vykdant projektą „XVI–XIX a. Lietuvos muzikinės kultūros atodangos: daugiakultūriškumo aspektas“ (2012 m. spalio – 2014 m. gruodis) Nacionalinėje mokslo programoje „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ (priemonė 3.1 kultūros paveldo ir visuomenės sąveikos tyrimai), kurį finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. VAT-52/2012).

kontekstą, perspektyvos; žinant, kad muzikinės kultūros paveldas neatsiejamas nuo tautinio ar kitokios prigimties tapatumo raiškos formų.

Būtina pažymėti, kad vienoje straipsnių rinktinėje negali tilpti dar ir kitų menkai Lietuvos muzikologijoje aptartų praeities muzikinio gyvenimo reiškinių bei Lietuvos etninių bendruomenių ir konfesijų muzikos paveldo problematikos temų. Kita vertus, akivaizdu ir tai, kad jau šiuokart dauguma čia skelbiamų publikacijų peržengia įprastas mokslo straipsniams apimtis ir nesunkiai pretenduoja į studijas, kurios ateityje galėtų tapti paskata rengti atskiras temas gvildenančias monografijas.

Leidiny s skirtas ne vien muzikologijos reikmėms. Tikėtina, jis turėtų sudominti platesnį kultūros tyrėjų ratą bei Lietuvos kultūros istorija besidominčią visuomenės auditoriją. Manome, kad eksponuojami knygoje darbai galėtų pasitarnauti įvairaus pobūdžio edukacinėms reikmėms, papildyti bendrus sintetinius veikalus, skirtus Lietuvos istorijai, kultūros istorijai ir kultūrologijai, kurie būtini šiandienos Lietuvos visuomenės ugdymo procese, atskleidžiant daugiakultūriškumo imanentinius ryšius, atkreipiant dėmesį į tarpkultūrinių ir tarptautinių dialogų plėtrą, gilinantis į tautinio tapatumo, kultūrų sąveikos problemas.

Remiantis kitų kalbų asmenvardžių mokslinėje literatūroje rašybos taisyklėmis² lotynų abėcėlės raidėmis rašomos pavardės knygoje pateikiamos autentiškos formos. Keletas pavardžių, kurių sulietuvinta rašyba įsitvirtinusi lietuvių kultūros istoriją tyrinėjančiuose mokslo darbuose, tradiciškai rašomos lietuviškai.

Knygos sudarytoja ir autoriai nuoširdžiai dėkoja visiems, prisidėjusiems prie jos parengimo ir išleidimo: Lietuvos mokslo tarybai, Lietuvos kultūros tyrimų institutui, recenzentams prof. dr. Jonui Vytautui Bruveriu ir doc. dr. Jurgitai Verbickienei. Nuoširdi padėka už vertingas konsultacijas, geranoriškus patarimus kultūros istorikams ir filologams dr. Nadeždai Morozovai, prof. habil. dr. Sergejui Temčinui, dr. Audronei Kairienei, dr. Dovidui Katzui, dr. Larai Lempertienei, kultūrologui dr. Vytautui Rubavičiui, muzikologams prof. hab. dr. Algirdui Ambrazui ir dr. Jūratei Gustaitei, Šv. Dvasios vienuolyno, Stačiatikių Bažnyčios Lietuvoje kunigui Vitalijui Mockui, už suteiktą informaciją, konsultavimą ir pagalbą darbo su šaltiniais eigoje – JAV memorialinio Holokausto muziejaus Vašingtone moksliniam bendradarbiui, etnomuzikologui dr. Brettui Werbui, Felixo Mendelssohno-Bartholdy aukštosios muzikos ir teatro mokyklos Leipcige archyvarei Nicolle Höppner, Goethe's ir Schillerio archyvo Veimare archyvarei istorikei dr. Irmtraut Schmid, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Muzikos skyriaus vedėjai Živilei Časaitei, vyriausiajai bibliotekininkei Kristinai Nijolei Šernaitei ir visiems, čia nepaminėtiems nuoširdžiai diskutavusiems šios knygos temų apimtyje.

Sudarytoja

² VLKK nutarimas „Dėl kitų kalbų asmenvardžių ir vietovardžių vartosenos lietuvių kalboje“ (2013 m. spalio 24 d. Nr. N-11 (147), 3.2 punktas (buv. 5.2 punktas, 1997 m. birželio 19 d. Nr. 60).

Įvadas

„... žinojimas, kas buvome, patvirtina, jog esame...“

David Lowenthal, *The Past is Foreign Country*, 1985

Studijų ir mokslo straipsnių rinktinė „XVI–XIX a. Lietuvos muzikinio gyvenimo atodangos“ skirta mažiau tyrėjų dėmesio sulaukusioms ar dar netirtoms Lietuvos muzikinio kultūros paveldo temoms. Chronologinės ribos čia griežtai nenurodo į kurią nors Lietuvos visuomenės istorijos įprastai periodizacijai būdingą laikotarpį. Ribinių amžių žymas, XVI–XIX a., lėmė labiau pasirinktų tyrimui temų įvairovę ir analizuojamų reiškinių trukmę bei jų kulminaciniai etapai. Kaip žinoma, kultūros istorijos periodizacija ne visada sutampa su visuomenės politinio gyvenimo, juolab šiuo atveju, kai straipsnių problematika apima Mažosios ir Didžiosios Lietuvos muzikinį gyvenimą. Apytikres laikotarpio ribas nulėmė čia publikuojamų darbų visuma, aptariamų temų ir reiškinių specifika.

Kita vertus, savaime aišku, kad muzikos kultūros paveldo temų analizė tiesiogiai susijusi su valstybingumo istorija, kurios vingiai turėjo reikšmės atskirų tautų savarankiško apsisprendimo raidai, tautinių ir konfesinių bendruomenių egzistavimo ir kultūrinės raiškos formoms. Nagrinėjant muzikinės kultūros reiškinius, knygos straipsniuose atsiveria įvairiopų muzikinių sąjūdžių ypatybės, kurios formavosi ir transformavosi sąrauge su bendrojo pobūdžio visuomeniniais ir kultūriniais judėjimais. Analizuojant atskirų Mažosios ir Didžiosios Lietuvos tautinių ir konfesinių bendruomenių muzikinę veiklą, pasaulietinę kūrybą tam tikru Lietuvos istorijos periodu, išryškėja valstybės ir tautos santykio besikeičiantis kontekstas. Apibendrinant knygos turinį galima sakyti, kad straipsnių autoriai gvildena muzikinio paveldo klausimus Didžiajai Lietuvai būnant bendroje LDK ir Lenkijos Karalystės valstybėje (Abiejų Tautų Respublikoje, XVI–XVIII a.) ir carinės Rusijos imperijos sudėtyje (XIX a.), Mažajai Lietuvai – Prūsijos hercogystėje (XVI–XVIII a.), Prūsijos karalystėje (XVIII–XIX a. iki 1871 m.) ir Vokietijos imperijos valstybėje (nuo 1871 m.).

Knygoje publikuojamų straipsnių autoriai – žinomi Lietuvos muzikinės ir teatrinės kultūros paveldo tyrėjai (abėcėlės tvarka): Vida Bakutytė, Daiva Kšanienė, Leonidas Melnikas, Danutė Palionytė-Banevičienė, Helmutas Šabasevičius, Jūratė Trilupaitienė, Natalija Vakatova-Bolšakova, Jonas Vilimas.

Nemažą straipsnių rinktinės dalį sudaro temos, susijusios su muzikos ir religijos jungtimi. Šios sampynos kontekste ypač akivaizdžiai atsideda kultūrų sanglaudos kontūrai ir tuo pačiu tautinių bei konfesinių bendruomenių savitumai Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje. Religijos raidos pokyčiai lėmė rengiamų giesmynų ir pačių giesmių ypatumus.

Leidinyje pateikiami tyrimų rezultatai suteikia galimybę pažinti įvairius šio reiškinio aspektus. Giesmės ir giesmynai – ši nematerialaus kultūros paveldo sritis – sulaukė ir sulaukia labai reikšmingo literatūros istorikų, kalbotyros, religijotyryninkų ir kitų mokslininkų dėmesio. Muzikos istorikų tema išžvalgyta dar ne visais aspektais: šįkart keletas tokių pasirinkti išsamesniam tyrimui.

Šioje knygoje analizuojamų iki šiol mažai žinotų Lietuvoje XVII–XVIII a. lenkų kalba išleistų katalikiškų giesmynų sklaidai palankios reikšmės turėjo laikotarpis po Reformacijos nuslopinimo („Katalikų muzikinė kultūra: giesmynai ir giesmės. XVI–XVIII a.“). Viena vertus, lenkiškų giesmynų praktinis naudojimas ir giesmių giedojimas etninėje Lietuvoje bei LDK prisidėjo prie valstybės mastu įsigalinčios dvikalbystės (arba/ir, atvirkščiai, tapo priklausomas nuo šio proceso). Kita vertus, kultūrų ir kalbų sąveika ir šioje srityje skatino kultūrinės informacijos tranzitą/srautą, spartinusį lietuvių savišvietą. Lenkų ir lietuvių kalba giedotos giesmės – savitas Lietuvos bažnytinės muzikos istorijos puslapis. Kai kurie lenkiški giesmynai turėjo reikšmės lietuviškųjų radimuisi; esama lenkiškų giesmių, svarbių lietuviškam giedotiniam paveldui.

LDK konfesinio gyvenimo muzikinis aspektas – reikšmingas Lietuvos sakralinės muzikos paveldas. Vienas jo puslapių – nekintamųjų Mišių giesmių tradicijos raida. Nemenką esamą bendrąją istoriografiją panašia tema sudaro Europos kraštų muzikinės kultūros paveldo tyrimai, tačiau skurdokai juose atspindėti vėlyvojo renesanso ir baroko (XVI–XVIII a.) epochų vienbalsių nekintamųjų Mišių giesmių ir jų ciklų savitumai. Šioje knygoje analizuojami tie XVI–XVIII a. rankraštiniai giesmynai, kurie naudoti LDK ir kuriuose yra grigališkojo choralo Mišių nekintamųjų giesmių repertuaras bei ritminio liturginio giedojimo, XV–XVII a. Vakarų Europoje vadinto *cantus fractus*, giesmės („Kyrialias ir nekintamosios Mišių giesmės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. XVI–XVIII a.“). Čia tirta kyrialo (kaip giesmyno arba didesnės apimties giesmyno – gradualo – dalis su nekintamomis Mišių giesmėmis ir kaip tokių giesmių ciklo) duomenys parodė, kad nusistojusiame potridentinių apeigų kontekste ši, kyrialo giesmių, sritis buvo palanki kūrybiniam ieškojimams: tos pácios giėsmės vieno ordino skirtingose vienuolijose galėjo būti traktuotos vis kitaip. Tai rodo, kad šalia bendraeuropietiškų tradicijų (grigališkojo choralo), patvirtinančių glaudžias valstybės sąsajas su Vakarų Europa, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (ypač XVIII a.) praktikuotas ir kitoks liturginis giedojimas bei regioninės kilmės Mišių giesmės.

Giesmė įkvėpė kultūriniam proveržiui protestantiškosios bažnyčios pasekėjus Didžiojoje ir Mažojoje Lietuvoje XVI ir XVII a. („Protestantiškoji muzika Mažojoje Lietuvoje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. XVI–XVII a.“). Konfesinio gyvenimo pakilimų fone radosi lietuviškieji protestantiški giesmynai. Liuteroniškoje Prūsijos valstybėje giesmių sklaidos erdvėje ryškėja savita lietuvininkų veikla. Reikšmingi buvo Prūsijos kunigaikščio Albrechto von Brandenburgo ryšiai su Didžiąja Lietuva, padėję atsirasti ir lietuviškiems giesmynams. Martino Lutherio, bažnytinės muzikos ir gimtųjų kalbų puoselė-

tojo, idėjų kontekste kito bažnytinė muzika, su ja ir giesmės muzikinė raiška. Lietuviškų giesmynų sudarymai – reiškinys, glaudžiai susijęs su Vakarų Europa: jos akademinuose centruose studijuota, čia pažintos ir spausdintosios giesmių knygos. Teksto vertimai iš vokiečių ar lotynų kalbos ir pastangos laikytis giesmyne nurodytos melodijos – šis darbas sėkmingiau buvo realizuojamas Mažojoje Lietuvoje, nes apie XVI a. vidurį Didžiosios Lietuvos politika nebuvo palanki evangelikams liuteronams. Reikšminga, kad Mažojoje Lietuvoje pasirodę giesmynai buvo žinomi ir Didžiojoje Lietuvoje. Lietuviškų protestantiškųjų giesmynų melodijos buvo arba pritaikomos iš anksčiau žinotų, arba naudotasi nurodymais apie tam tikras melodines formules, o atsisakius natų užrašymo, plito nerašytiniu būdu.

Ypatingą Lietuvos muzikos istorijos trajektoriją brėžia su protestantizmu ir pietizmo ideologija siejamas savitas reiškinys – evangeliškų liuteroniškų surinkimų tradicija Mažojoje Lietuvoje, chronologiškai žymima XVIII–XX a. pradžia (siekusi amžiaus vidurį). Šioje knygoje naujais faktais ir surinkėjų vardais papildomi esami evangeliškiems surinkimams skirti tyrimai („Surinkimų tradicijos raida Mažojoje Lietuvoje XVIII a. – XX a. pr. Kristijono Endrikio Mertikaičio giesmynas“). Neoficialių surinkimų giesmynų sudarytojais, giesmių vertėjais ir kūrėjais buvo lietuvybei neabejingi veikėjai. Lietuvininkams giesmių giedojimas buvo jų būties dalis. Šių giesmių muzikinės savybės išryškėja analizuojant natų pavyzdžius: lietuvių surinkimuose dominavusių giesmių melodijose atsiskleidžia vokiškų, lenkiškų ir lietuviškų intonacijų sampyna. Tiriant surinkimininkų repertuaro giesmių muzikos ypatumus, lyginant su bažnytinėmis protestantų giesmėmis, aiškėja, kad surinkimų giesmių melodijų sąlytį su lietuvių liaudies dainų motyvais galima stebėti tik nedaugelyje giesmių (anksčiau manyta, jog šis bendrumo santykis yra didesnis): didžioji jų dalis buvo artimesnės vokiškajai tradicijai.

Katalikiškos giesmės buvo paveikus XIX a. tautinių judėjimų dėmuo. Šioje knygoje pirmąkart lietuvių muzikologijoje tiriama ne tik katalikiškųjų giesmynų sklaida, bet ir giesmių melodikos ypatumai Lietuvai būnant Abiejų Tautų Respublikoje ir Rusijos imperijos sudėtyje („Katalikiškieji giesmynai ir giesmės Lietuvoje. XVIII a. pab. – XIX a.“). Čia pateiktame išsamiaame tyrime XVIII a. pab. ir XIX a. giesmės identifikuojamos, tipologizuojamos, remiantis Lietuvoje funkcionavusiais giesmių tekstais (jų apie pusantro tūkstančio), akcentuojant giedotinę (ne rašytinę) giesmių perdavimo praktiką bei nuorodų sistemą (prie kelių šimtų giesmių rastos nuorodos į melodijas). Analizuojant įvairuojančias melodijas, lyginant tos pačios giesmės lenkiškąją ir lietuviškąją variantus, nuosekliai stebima tendencija, kaip perimtos iš Lenkijos giesmių melodijos, plisdamos Lietuvoje, kito, įgaudavo lietuviško skambesio. Dargi svarbu, kad ne bažnyčios aplinkoje giedotos lietuviškos giesmės buvo tematiškai artimos bažnytinėms. XIX a. kantičkų (jų giesmės neretai lenkiškais pavadinimais, bet lietuviškais tekstais, nesudėtingomis, kartais katalikiškos liturgijos melodijomis) plėtra palaikė lietuviškos kalbos sklaidą Lietuvoje, jai netekus valstybingumo ir atsidūrus Rusijos imperijos sudėtyje.

XIX a. carinės Rusijos politinių nuostatų ir suvaržymų slegiamoje Lietuvoje išliko ir katalikiškosios liturginės monodijos tradicija – grigališkasis choralas. Šios temos tyrimuose naujas žvalgos vektorius yra šio muzikinio reiškimo raida ne jo kulminaciniais etapais, t. y. LDK laikotarpiu, kai šis giedojimas buvo paplitęs ir praktikuotas visoje katalikiškoje Lietuvoje įvairių ordinų vienuolijose, bet XIX amžiuje, kai vykdyta katalikiškos bažnyčios persekiojimo ir naikinimo politika. Šioje knygoje pateiktų šaltinių analizė rodo, kad nepaisant įvairaus pobūdžio trukdžių ir blogėjančios Lietuvos Katalikų Bažnyčios padėties XIX a., kai buvo uždaromi katalikų vienuolynai – grigališkojo giedojimo citadelės, senasis liturginis giedojimas, nors ir kaip fragmentuotas reiškinys, išliko per visą XIX šimtmetį („Grigališkasis choralas XIX a. Lietuvoje: tarp tradicijos ir užmaršties“). Notacijos savitumai (rombinė vėlyvosios gotikinės notacijos atmaina) kai kuriais atvejais leistų išvengti netgi tradicijos tąsą. Rankraščių pavyzdžiai rodo XIX a. pradžioje dar puoselėtas LDK tradicijas, kurias vėliau nusvėrė orientacija į Lenkijos Petrakavo sinodo nutarimus. Savaip pasireiškė ir nauja tendencija – XIX a. II pusėje atgimęs susidomėjimas grigališkuoju choralu Vakarų Europoje ir Lietuvoje. Visa eilė požymių rodo, kad ankstesniųjų amžių giesmynai (XVIII a.) buvo naudojami XIX a. (tai liudija išlikę choralinių giesmynų fragmentai): daugiausia tai patvirtinančių pavyzdžių susiję su choraliskai giedotomis egzektivomis. Rašytiniuose XIX a. giesmynėliuose surašytos įvairios giesmės leidžia teigti, kad tebebuvo praktikuojamas liturginių valandų choralinis giedojimas. Tačiau vis dėlto pats grigališkojo choralo suvokimas ir jo praktinė vartoseną buvo susiaurėjusi.

Kitokį tautos santykį su savo valstybe ir Vakarų Europa rodo žydų religinės muzikos raida Lietuvoje. XIX a. litvakų muzikinis paveldas tebėra nuosekliai muzikologų netyrinėta tema. Užsienio kraštų tyrėjai, nemaža dėmesio skirdami Vidurio ir Rytų Europos žydų muzikos kūrybos temai, atskirai neanalizavo litvakų muzikinės saviraiškos Lietuvos kontekste. Lietuvoje litvakų kultūra tiriama bendrosios kultūros ir istorijos sričių darbuose, tačiau juose nėra XIX a. litvakų muzikinės kultūros paveldui skirtas dėmesio. Šioje knygoje publikuojamas tyrimas apima žydų liturginės muzikos sąsajas su aškenazių sinagoginio giedojimo tradicija, chasidų judėjimu ir Haskala, mitnagdų ir chasidų priešpriešos pasireiškimą muzikos sferoje („Religinis XIX amžiaus litvakų muzikos diskursas“). XIX a. žydų, skirtingai nei lietuvių, santalkos vieta tapo miestai ir miesteliai (vykdytas caro valdžios potvarkis dėl žydų iškeldinimo iš provincijos). Be kitų miestiško gyvenimo įtakų, žydams turėjo reikšmės augantis jų bendruomenės skaitlingumas (nyko mažumos pojūtis; tai buvo svarbus apsauginis savivokos bruožas negandų ir persekiojimų sąlygomis) bei atsiradusi galimybė būti šalia didžiųjų sinagogų – liturginės muzikos puoselėjimo vietų. Šiuo požiūriu reikšminga Vilniaus sinagogų muzikų veikla ir jų asmenybės. Tikėjimas, su juo ir religinė muzika, kaip tautinio ir kultūrinio tapatumo išlikimo garantas, žydams buvo itin reikšmingas tiek ankstesniais, tiek ir XIX amžiuje. Litvakų liturginė muzika, kaip ir jų religija, egzistavo natūraliai priešinant (nemaža dalimi dėl konservatyvumo) ir daugeliu atvejų atsiribojant nuo Vakarų Europos (muzikinės

kalbos raidos pokyčiai, iš dalies – Haskala). Pagarba senosioms aškenazių psalmodijos tradicijoms išsaugojo litvakų sakralinės muzikos išskirtinumą. Visais amžiais litvakų muzikinė praktika, giesmė, buvo taikoma Šventojo Rašto žodžiui. Lietuvoje daugelis žydų autentiškos liturginės muzikos bruožų XIX a. buvo išsaugota, kai tuo metu Vakarų Europos žydų bendruomenėse jų imta netekti. „Vėlavimas“ ir nenoras keistis, archajiškumas Lietuvos žydams padėjo išlikti savitais religinės muzikos srityje. Neprarastas ryšys su paveldu jiems leido peržengti XIX ir XX a. slenktį neasimiliuotiems, su unikalia istorine praeitimi. Ši aplinkybė buvo XIX a. litvakiškos sakralinės muzikos pamatas ir atspirtis ateities pokyčiams.

Lietuva buvo palanki ir kitos etninės-konfesinės bendruomenės kultūrinio tapatumo išsaugojimui: kraštas tapo viena prieglobsčio vietų iš savo tėvynės (Rusijos) besitraukiantiems sentikybę išpažįstantiems žmonėms. Nemažai senųjų stačiatikių, arba rusų sentikių, skilus Rusijos Stačiatikių Bažnyčiai, gelbėdamiesi nuo carinės valdžios persekiojimų XVII–XVIII a. apsigyveno Lietuvoje. Jų pasaulėjautos ir egzistencijos pamatas – į senąsias tradicijas besiremiantis tikėjimas – išliko archajiškas, gana asketiškas. Tą patį galima pasakyti apie seną giesmynų sudarymo, perrašymo ir giesmių giedojimo tradiciją, būdingą ženklinę notaciją (kablyais), atmetant liturginių knygų epochinę kaitą. Lietuvos sentikių giesmynai, savo raidos kulminaciją pasiekę XIX a., knygoje nagrinėjami papildomai iššifruojant ir perrašant linijine notacija ženklinę (suprantant, kad toks perrašas išlieka tik bendra schema, neatkuriančia viso kablinės eilutės unikalumo) („Lietuvos sentikių giesmynai: notacija, giedosena, sandaros ir apipavidalinimo ypatumai. XVII–XIX a.“). Jų analizė teigia tradicijos tęstinumą ir sentikių giedotinio paveldo išsaugojimą praktikoje: tai svarbi šios bendruomenės tapatumo turinio dedamoji.

Lietuvos sentikių kultūros istorijai, dvasinėms eilėms skirta nemažai publikacijų, tačiau ženklinės notacijos giesmių muzikinė tradicija ir praktika, giesmynų muzika, notacijos ir giedosenų ypatumai kompleksiskai nebuvo tyrinėti. Užpildant šią lietuvių muzikologijos spragą ir siekiant supažindinti su šiuo savitu Lietuvos muzikos paveldo objektu kirilica neskaitančią auditoriją, išsamus straipsnis/studija, kuriame pirmą kartą taip nuosekliai tirta sentikių giesmynų muzikinė dalis, čia pateikiamas lietuvių kalba. Iškart tenka pažymėti, kad verčiant senąją bažnytinę slavų kalba užrašytą tekstą bei vartojant muzikinės analizės terminus, ieškota kuo tikslesnių lietuvių kalbos atitikmenų. Tačiau nesant nusistojusios kai kurių terminų vartojimo (užrašymo) lietuviškame tekste tradicijos, išlieka galimybė ateityje tęsiant šios temos tyrimus lietuviškuose tekstuose vartoti ir kitus to paties termino variantus (sinonimus). Tenka sutikti ir su ta aplinkybe, kad kai kurie ženklinio giedojimo muzikos analizei pasitelkiami terminai kitose kalbose (pavyzdžiui, rusų) neturi lietuviškų atitikmenų ir kol kas tegali turėti vien laikiną išraišką, o visos eilės terminų turinio aiškinimo variantiškumas išlieka ir kitomis kalbomis atliktuose šios temos muzikologiniuose tyrimuose. Svarbu ir tai, kad nemažai verbalinių žymų sentikių rankraštiniuose giesmynuose dar apskritai neiššifruota. Manome, kad šios paminėtos

aplinkybės netrukdo pažinti knygoje pristatomo mokslo objekto specifiką ir atliktą nuodugnų tyrimą, pateiktą lietuvių kalba.

Šalia religijos, kuri, kaip neatsiejama kultūros, tad ir visuomenės gyvenimo, dedamoji, buvo itin reikšminga, muzikinio gyvenimo raidai svarbus buvo ir palaipsniui sekuliarėjančios visuomenės vaidmuo. Kitą rinktinės dalį sudaro straipsniai, atidengiantys muzikos ir visuomenės santykį minėtu požiūriu kintančios pasaulėvokos kontekste. Pasaulietinės kultūros tradicijų tapsmas veikė muzikinio gyvenimo vektorius. Nemenką įtaką jų formavimuisi, kryptingumui turėjo Lietuvos (kaip ir kitų kraštų) visuomenėje palaipsniui didesnio reikšmingumo įgaunančios demokratiškėjimo procesų apraiškos. Sekuliarizacijos procesai skatino pasaulietinės akademinės muzikos proveržį. Naujų muzikos žanrų bei jos eksponavimo formų (vieši koncertai, besisteigiančių miesto teatrų muzikinė veikla) tapsmui svarbūs buvo įvairaus pobūdžio visuomeniniai ir kultūriniai sąjūdžiai (Haskala, lituanistinis literatūrinis sąjūdis, koncertų ir teatrų sąjūdžiai, Mažonojoje Lietuvoje – XIX a. tautinių aspiracijų banga ir kt.), ryškėjantys romantizmo ženklai. Daugeliu atvejų pokyčius lėmė ryškių asmenybių kūrybos novacijos ir kitokia jų kultūrinė bei visuomeninė veikla.

Šimtmečius vokiečių kultūros apsuptyje gyveno Mažosios Lietuvos lietuviai (lietuvininkai). Jų, atskirtų nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, egzistenciją lėmė Prūsijos valstybės geografinė ir politinė kaita. Tik XIX a. radosi ryškesnių lietuviškų muzikinės kultūros apraiškų Mažosios Lietuvos ir Rytprūsių muzikiniame gyvenime. Šis laikotarpis laikytinas lietuvininkų muzikinės raiškos kulminaciniu etapu: ją tiriant būtent į šį amžių sutelktas dėmesys knygoje. Įvairiopa, tad ir muzikinė, lietuvininkų veikla ypač reikšminga buvo tautinio lietuvių išsivadavimo judėjimo procesams. XIX a. pradžioje, keičiantis Prūsijos karalystės politikai tautinių kultūrų atžvilgiu, atgimė Mažosios Lietuvos lietuvių liaudies daina, svarbos įgavo pradėti leisti lietuvių liaudies dainų rinkiniai. Prie lietuvių liaudies dainų išsaugojimo XIX a. prisidėjo vokiečių intelektualai. Knygoje naujomis įžvalgomis papildomi vokiečių inteligentijos indėlio į lietuvių liaudies dainų plėtrą, jų profesionalios, su lietuviška (Rytprūsių) tematika susijusios muzikinės kūrybos tyrimai („Lietuviškos muzikinės kultūros apraiškos Mažonojoje Lietuvoje. XIX a.“). Išanalizavus dviem kultūroms – lietuvių ir vokiečių – atstovaujančių muzikų įdirbio reikšmę lietuviškumo sklaidai Prūsijos valstybėje, patvirtinama, kad XIX amžius iš esmės buvo palankus lietuvių kalbai, giesmei, kultūrinei tapatybei skleisti. Po 1863–1864 m. drastiškų pokyčių Didžiojoje Lietuvoje Mažosios Lietuvos reikšmė, kaip žinoma, dar labiau sustiprėjo. Suvienijus vokiečių žemes į Vokietijos imperiją (nuo 1871 m.) ir lietuviams patiriant stiprią germanizaciją, kaip pasipriešinimas augo savo tapatybės gynyba: joje atsparos vaidmenį stiprino lietuvių liaudies daina. Jos, kaip ir lietuviškų katalikiškų giesmių, populiarinimui bei propagavimui daug dėmesio skyrė pirmieji lietuviški laikraščiai. XIX a. 9–10 dešimtmečiuose reikšmingoms tapus kultūrinėms draugijoms, svarbos įgaunant besikuriančių chorų lietuviškam repertuarui, akcentuotinas prasmingas siekis sukurti bendrą Mažajai

ir Didžiąjai Lietuvai skirtą giesmę, tinkančią visiems lietuviams – aukštaičiams, žemaičiams, prūsams.

Analizuojant savitą ženklą Lietuvos muzikos istorijoje palikusią Rytprūsių kompozitorių kūrybą ryškėja ne tik sąsajos su šio krašto tematika, legendomis, mitologija, bet ir regionų muzikinėmis intonacijomis. Išsamiau nei kitose panašiai tematikai skirtose publikacijose čia pateikiamas žymesnių XIX a. muzikos kūrėjų palikimas („XIX a. Rytprūsių kompozitorių kūrybos novacijos“). Šio krašto kompozitorių kūrybos visapusiškumui, žinoma, reikšmės turėjo akademinio visuomenės sluoksnio apsuptis, muzikos dalykų dėstymas Karaliaučiaus universitete. Savo kūriniuose Rytų Prūsijos muzikai atspindėjo krašto ir Vokietijos kultūrinių tradicijų sąveiką. Tai patvirtina muzikos kūrinių, sukurtų skvarbiai plintančio XIX a. romantizmo kontekste, analizė.

Nemenkas vokiečių muzikų vaidmuo fiksuojamas tuo laikotarpiu ir Didžiojoje Lietuvoje. Įvairiai pasireiškusios vokiečių veiklos refleksijų reikšmingumas miesto kultūros plėtrai ryškiai atsiveria XIX amžiaus demokratėjančio Vilniaus muzikinio gyvenimo panoramoje. Knygoje eksponuojama ši anksčiau nuosekliai netirta Lietuvos muzikos paveldo tema („Vokiečių muzikų veiklos žymės XIX a. Lietuvoje: Vilniaus dominantė“). Įvairiopi šaltiniai įgalino pateikti vietinių ar ilgiau gyvenusių ir dirbusių Lietuvoje vokiečių muzikų biografijų vilnietiškus puslapius, analizuoti išlikusius Lietuvoje kurtus jų kūrinius, pastebint ženkliausias vokiečių muzikinės veiklos sritis Lietuvoje: pedagoginį darbą Vilniaus universitete bei privačiose mokyklose, kūrybinę bei kitokią kultūrinę veiklą, nemenką vokiečių muzikinio teatro vaidmenį. Atskirame Lietuvos muzikos istorijos puslapyje – išplitusių viešų koncertų sąjūdyje – matomos reikšmingos įvairių muzikos meno sričių vokiečių atlikėjų, atstovavusių Leipcigo, Veimaro, Berlyno ir kt. muzikos mokykloms, viešnağės. Atliktas tyrimas leidžia teigti, kad tapę Lietuvos muzikinio gyvenimo dalyviais, vokiečių muzikai prisidėjo prie europinės muzikos kūrybos ir atlikimo tradicijų bei novacijų sklaidos.

Lietuva, Rusijos imperijos sudėtyje ilgai gyvavusi dominuojančios lenkų kultūros kontekste, juto ir Rusijos centruose realizuojamus muzikos švietimo sistemos pokyčius. Juos lėmė su kapitalistinių principų išitvirtinimu ekonomikoje ir socialinėje plotmėje susijusi miestų infrastruktūros plėtra, ryškūs globalizacijos požymiai visos imperijos mastu. Viena vertus, Lietuvos visuomenę ir kultūrą kaustė tai susilpnėjanti, tai vėl sustiprėjanti represinė kultūros politika, kita vertus – vėrėsi naujos edukacijos galimybės: šalia Vakarų Europos aukštųjų muzikos mokyklų, konservatorijos steigėsi ir Sankt Peterburge, Maskvoje. Jose, taip pat Rusų imperatoriškosios muzikos draugijos (RIMD) muzikos mokykloje Lietuvoje mokėsi nemažai Lietuvos jaunimo.

Pokyčiai edukacijos srityje drauge su įvairiųjų kultūrinių judėjimų idėjų sklaida XIX amžių žymi kaip išskirtinį litvakų pasaulietinės muzikos kultūros istorijoje. Anksčiau ilgokai žydu bendruomenės ignoruota pasaulietinė, akademinė muzika tapo suvokta kaip viena jų meninių siekių realizacijos galimybė. Vilniuje imti leisti muzikos pradžiamoks-

liai hebrajų ir jidiš kalbomis. Šioje knygoje skelbiamoje išsamioje studijoje („XIX a. litvakų muzika: paradigmų kaita“) pirmą kartą analizuojamos litvakų muzikinės kūrybos ištakos, muzikinės kalbos ypatybės, nulemtos nenutrūkstamų sąsajų su paveldu. Lietuvoje gimusių žydų kompozitorių ir muzikos veikėjų biografijos, kūrinių analizė liudija, kaip, veikiant diskriminuojančiam „sėslumo ribų“ įstatymui ir vyraujant iš esmės priešiška žydams imperijos politikai, jų siekta muzikos žinių ir tuo tikslu veržtasi ne tik į Vakarų (ypač Vokietijos), bet ir Rytų Europos mokyklas, tampama pasaulinę šlovę pelniusiais menininkais. Įdėmus, plačiakontekstis temos tyrimas – bandymas atsakyti į klausimą, kaip litvakai muzikai derino siekį išsaugoti savo kūrybos išskirtinumą ir kartu nelikti epochinių pokyčių nuošalėje. Ši siekiamybė tapo XIX a. litvakų muzikos atpažinimo ženklu.

Su muzikos proveržiu į miesto aplinką vis sodresne tapo tiek profesionaliosios, tiek mėgėjiškosios muzikos meno tėkmė. XIX a. Lietuvoje vasarą soduose skambėjusi instrumentinė muzika (styginių ar pučiamųjų orkestrai), kavinių ir restoranų „orkestrai“ buvo uždarbio galimybė įvairių tautinių bendruomenių muzikams. Garsėjo virtuozistai ir universalieji muzikantai – klezmeriai. Mėgėjiškosios muzikos sklaida glaudžiai buvo susijusi su Vilniaus universiteto muzikos edukacine programa. Studentija įgydavo nemenkų muzikos žinių: imti steigti net instrumentiniai ansambliai – kvartetai. Pomegė muzikai ir gebėjimus šioje srityje puoselėjo filomatai ir filaretai. Tarp mokslinių tiriamųjų darbų, skirtų slaptųjų studentų draugijų gyvenimui ir veiklai, menkai ar visai neatspindėtos jų sąsajos su muzika. Šioje pirmąkart muzikologiniu aspektu analizuojamoje temoje („Filomatų ir filaretų muzikinė veikla“) atsiveria ne tik studentų, bet ir kitų Lietuvos gyventojų socialinių sluoksnių kasdienybė, kurioje muzikinei kultūrai buvo skirta ypatinga vieta. Kita vertus, regimas muzikinės meninės saviugdos reikšmingumas – tokį tikslą turėjo (ir jį sėkmingai realizavo) filomatai ir filaretai veiklos pradžioje. Kitokią atspalvį, naujų temų jų poetinė ir muzikinė kūryba įgavo Vilniaus studentiją palietus carinės valdžios represijoms.

Revoliucinės XIX a. nuotaikos Vakaruose, pirmieji romantizmo ženklai rado atgarsį gana skvarbaus lituanistinio literatūrinio sąjūdžio veikloje, kurios dedamoji buvo daina. Literatūrinėmis dainomis vadintą kūrybą tyrinėjo įvairių sričių lietuvių mokslininkai – literatūrologai, istorikai, kultūrologai, kai kuriais aspektais – etnomuzikologai. Specialesnės muzikologinės analizės ši tema stokojo. Išanalizavus ir muzikos pavyzdžiais parėmus teiginius apie melodijų kilmę, melodikos bruožus, poetinio teksto ir muzikos darnos ypatybes, aiškėja poetiniam tekstui taikytų liaudies ar skolintų melodijų lokalinės adaptacijos ir transformacijos, sklaidos ypatumai. Muzikinė literatūrinių dainų gaida pa-veikiau atverdavo ir kūrėjo, ir dainavusiojo mintį bei jausmus, atsiliepiant į svarbesnius visuomeninio bei politinio gyvenimo virsmus. Muzika praplėtė literatūrinės dainos skleidėjų saviraiškos lauką, skatino muzikinės interpretacijos įvairovę. Atliktas tyrimas („Kai kurie lietuvių literatūrinių dainų melodikos bruožai. XVIII a. pab. – XIX a.“) suponuoja

mintį apie galimą literatūrinių dainų sąjūdį kaip paskatą ateities individualiai originaliai nacionalinei kultūrai rasti.

Per Europą nuvilnijus viešųjų/miesto teatrų steigimų bangai, jos rezultatas buvo ir Karaliaučiaus bei Vilniaus miesto teatrų veikla. Miesto teatras – pakankamai apibrėžtą visuomenės veiklos vektorių turinčio regiono reiškiny. Kaip Vilniaus miesto teatras tvėrėsi Lietuvos sostinės magistrato, turėjusio nemenkas regionines ambicijas, iniciatyva, taip ir sustiprėjus Prūsijos valstybei (po hercogystės reformavimo į karalystę), kūrėsi (žymiai anksčiau nei Vilniuje) Karaliaučiaus miesto teatras. Lietuvos muzikos paveldo objektas – muzikinių miesto teatrų veikla – turi savo negausią lietuviškąją istoriografiją. Šiuokart akcentuojama reikšminga Karaliaučiaus teatro veikla jo suklestėjimo laikotarpiu („Karaliaučiaus muzikinio teatro raida XIX a.“). XIX amžiuje, kaip ir ankstesniais, Rytų Prūsijos teatrinis gyvenimas tekėjo kitokia nei Didžiosios Lietuvos vaga, lemiant ryšiams su Vokietijos kultūra ir jos ilgą laiką palankia muzikinei kultūrai politika. Labai reikšminga, kad Karaliaučiaus miesto teatras iškart tapo to paties kaip Karališkoji Berlyno opera, Hamburgo nacionalinis teatras sąjūdžio nariu. Išsamus XIX a. teatro veiklos ir muzikinio repertuaro tyrimas rodo svarbų jo vaidmenį Rytų Prūsijos muzikiniam gyvenimui. Be garsių pasaulinių autorių kūrinių, rodyti vietinių autorių muzikiniai spektakliai, repertuare buvo su Rytprūsių tematika susiliečiančių opusų. Sceninės muzikos sklaidą Karaliaučiaus teatras įgyvendino ir gastroliuodamas Klaipėdoje, Tilžėje, Gumbinėje, Įsrutyje bei kitose ypač XIX a. pabaigoje Lietuvos (Didžiosios ir Mažosios) kultūrai, lietuviškam atgimimo sąjūdžiui svarbiose vietovėse.

Didžiosios Lietuvos teatrinio meno citadelė – Vilniaus miesto teatras – patyrė daugiau drastiškų pervartų, stabdžiusių profesionalumo augimą, nei Karaliaučiaus. Esamas Vilniaus teatriniam gyvenimui skirtas publikacijas šioje knygoje papildoma nuodugnė žvilgsnis į XIX a. muzikinių spektaklių apipavidalinimo ypatumus. Šiuokart turėta tikslas remiantis muzikiniu repertuaru (daugiausiai Vilniaus teatro patirtimi) atsekti scenografijos, viešų teatrų veiklos sąjūdyje tampančios vis svarbesne teatro meno dedamąja, raidos pėdsakus („Muzikinių spektaklių scenografijos principai XIX a. Lietuvos teatre“). Faktų ir šaltinių analizė papildoma muzikinio teatro ir dailės istorijai skirtus tyrimus.

Toks pat savitas yra Lietuvos baleto istorijos puslapis, šios meno srities požiūriu kontūrus palaipsniui įgaunantis XIX amžiaus tėkmėje. Knygoje pateikta detali reiškinio chronologija („Baletas ir šokis XIX a. Lietuvos teatre“) leidžia pamatyti šokio ir baleto raidos epochinės kaitos vaizdą, baleto, kaip savarankiškėjančio sceninio žanro, tapimą bei visuomenės požiūrio šio sceninio meno atžvilgiu pokyčius.

Visose šioje knygoje eksponuotose temose išskirtinis dėmesys kreipiamas į meninės asmenybės, kaip savotiško muzikos ir visuomenės sąveikos katalizatoriaus, vaidmenį, akumuliuojantį kūrybos procesą. Lietuvoje gimusių ar ilgiau gyvenusių muzikų biografinės užima nemenką straipsnių dalį: jos sudaro didelę kūrybinių portretų galeriją. Kaip šios

akcentai išskiriamos kelios, su Vokietijos, Lenkijos, Anglijos, Prancūzijos muzikine kultūra susietos istorinėje Lietuvoje XVIII ir XIX a. sandūroje gimusių menininkų-muzikų biografijos: atlikėjo ir kompozitoriaus Antano Henriko Radvilos, smuiko virtuozo Felikso Janiewicziaus, dailininko ir muziko Napoleono Ordos. Jų muzikinė veikla ir kūryba paliko savitus ženklus paveldo plotmėje. Knygoje pateikiama daug ligi šiol Lietuvoje neeksponuotos medžiagos, pirmąkart analizuojami kai kurie veikalai, išsamiai papildoma esama istoriografija, tikslinami joje pasitaikantys netikslumai. Šios, kaip ir kitos, atskirose knygos temose pateiktos išsámios biografijos, yra aktualios Lietuvos muzikologijai, reikšmingai patvirtina istorinės Lietuvos muzikinės kultūros savastį, teigia buvusias Lietuvos kultūrinės sąsajas su Vakarų Europa, muzikos visuomeninio vaidmens kaitą.

Nors, kaip minėta, knygoje atodangoms pasirinktos tik tam tikros mažiau muzikologų tyrinėtos Lietuvos muzikos paveldo temos, sudarančios tarsi paskiras mozaikos višumos dalis, atidžiau susipažinę su publikacijomis galės pastebėti integralaus požiūrio požymių turinčius tyrimo aspektus. Gyvuodamos kultūrų sanglaudoje, veikiamos religijos raidos ypatumų bei įvairiopos kilmės visuomeninių ir kultūrinių sąjūdžių, tautinės ir etninės-konfesinės Lietuvos bendruomenės savo muzikine veikla prisidėjo prie savo tapatumo išsaugojimo, bet ši veikla netapo kliūtimi įsisavinant ir bendraeuropinių muzikos tradicijų novacijas. Todėl skirtingų bendruomenių religinės ir pasaulietinės muzikos raiškos būdai buvo daugeliu atvejų panaši, atskirais atvejais susipinančių kultūrinių įvairovių tikrovė.

Tikimės, kad straipsnių rinktinėje pateikta Lietuvos muzikos paveldo temų analizė ir mokslininkų išvados, teigiančios kultūrinio tapatumo sąvokos daugiabriauniškumą, aktualiai atsilieps į muzikos kultūros paveldo vertinimus bei tapatumo sąvokos turinio (re)interpretavimą Lietuvos istoriniame kontekste. Atlikti analitiniai darbai patvirtins esamus teiginius apie Lietuvos įvairiakultūrės erdvės istorinę savastį, kai kuriais aspektais praplės ne vien Lietuvos, bet ir kitų kraštų kultūros istorikų tyrimus: daugumoje čia publikuojamų straipsnių/studijų atidengiamos Lietuvos kultūrinio, tad ir muzikinio, gyvenimo sąsajos su Vakarų ir Rytų Europos kultūros tradicijomis. Knygoje skelbiami tyrimų rezultatai, manome, prisidės prie siekio Lietuvos muzikinės kultūros paveldą paveikiau įtraukti į tarptautinį nematerialaus paveldo tyrimų lauką, žinant, kad istorinė kultūrinė atmintis lemiamai veikia valstybės ir tautos formavimąsi.

Vida Bakutyte